

FRANK SMEETS

BELEIDSVERKLARING

2012

1. Milieu	7
2. Onderwijs	21

COLOFON

EEN UITGAVE VAN
Frank Smeets, gedeputeerde

COÖRDINATIE
kabinet gedeputeerde Frank Smeets

REDACTIE
Dienst Onderwijs, Afdeling Milieu en Natuur
Frank Smeets, Isabelle Doorme, Luc Driesen, Inge Verheyen

EINDREDACTIE
Frank Smeets

GRAFISCH ONTWERP, TYPOGRAFIE & COVERBEELD
Dion Boodts – Grafische producties,
Informatie & Onthaal, provincie Limburg

FOTOGRAFIE
Robin Reyders – Grafische producties,
Informatie & Onthaal, provincie Limburg
Lucas Daniëls

LETTERTYPES
Auto2 (Underware), Fresco (Fred Smeijers)

1. Milieu	7
1.1. Strategische doelstellingen: Inwoners, bedrijven en bezoekers van de provincie bewustmaken van de impact van hun gedrag op onze leefomgeving en hen aanzetten tot duurzaam gebruik van grondstoffen en energie (SD)	7
1.1.1. “Limburg gaat klimaatneutraal”	7
1.1.2. Natuur- en milieueducatie: aanleren van vormen (OD)	7
1.2. Minimaal behouden en waar mogelijk versterken van de Limburgse biodiversiteit, met name natuur, planten, dieren en landschappen (SD)	12
1.2.1. Het behoud en beheren van natuur, bos en landschap ondersteunen en het Limburgs netwerk van natuurgebieden en natuurverbindingen verder uitbouwen (OD)	12
1.2.2. Vinger aan de pols: monitoring van de Limburgse biodiversiteit (OD)	15
1.3. Het provinciebestuur geeft zelf het goede voorbeeld in milieu- en natuurbewust handelen (SD)	15
1.3.1. De provincie beheert haar provinciaal domein Nieuwenhoven en haar parken volgens de Vlaamse beheerlijnen van het Harmonisch Park- en Groenbeheer (OD)	16
1.4. Verder uitbouwen van een provinciaal integraal waterbeheer (SD)	16
1.4.1. Ruimte voor water creëren om wateroverlast te beperken en biodiversiteit meer kansen te geven (OD)	16
1.4.2. Voor de onbevaarbare waterlopen een duurzaam waterlopenbeheer ontwikkelen (OD)	18
2. Onderwijs	21
2.1. Het Limburgse onderwijs, als potentieel belangrijkste hefboom voor sociale participatie van achtergestelde groepen, maximaal ondersteunen in zijn gelijkekansenbeleid	24
2.2. Aan het Limburgs onderwijs, als belangrijke hefboom in de economische en socio-culturele ontwikkeling van onze provincie, maximale aandacht vragen en ondersteuning bieden voor talen, talenten, competenties en innovatie	25
2.2.1. Talen	25
2.2.2. Talenten	26
2.2.3. Provinciaal Educatief Centrum	29
2.3. Het Limburgse onderwijsaanbod optimaliseren in functie van maatschappelijke noden en ontwikkelingen, enerzijds door als provincie zelf een kwaliteitsvol aanbod te verzorgen, anderzijds door afstemming en samenwerking met onze partners te verzorgen.	30
2.3.1. Leerplichtonderwijs	30
2.3.2. PCLB	30
2.3.3. Volwassenenonderwijs	31
2.3.4. Hoger onderwijs	31
2.3.5. Investerings	32

1. Milieu

1.1. Strategische doelstelling: Inwoners, bedrijven en bezoekers van de provincie bewustmaken van de impact van hun gedrag op onze leefomgeving en hen aanzetten tot duurzaam gebruik van grondstoffen en energie (SD)

1.1.1. “Limburg gaat klimaatneutraal”

OD: Burgers en doelgroepen via concrete initiatieven aanzetten tot een duurzamer en klimaatvriendelijk gedrag inzake water-, energie- en materiaalgebruik

“Limburg gaat klimaatneutraal” is de rode draad in de beleidsverklaring milieu. De basis voor het provinciale milieu- en klimaatbeleid werd gelegd in het Milieubeleidsplan 2010-2013 onder de titel “Allemaal CO₂-neutraal”. Dit plan werd op 21 april 2010 vastgesteld door de provincieraad.

Om de ambitie “Limburg gaat klimaatneutraal” in de praktijk om te zetten, was er nood aan een **wetenschappelijke onderbouw**. In 2011 lieten we een klimaatstudie uitvoeren die belangrijke cijfers en aanbevelingen in beeld bracht. We vatten de belangrijkste bevindingen kort samen. De totale jaarlijkse CO₂-uitstoot bedraagt voor Limburg bijna 10 miljoen ton en de jaarlijkse opname door de Limburgse natuur en landbouw bedraagt 0,7 miljoen ton. In het “business as usual” scenario zal deze uitstoot volgens de berekeningen met 6 % afnemen als Limburg de 20-20-20 doelstellingen van Europa naleeft. Een tweede scenario berekende welke maatregelen nodig zijn om te komen tot een klimaatneutraal Limburg in 2020. Een vijftigtal maatregelen werden beschreven inclusief hun kostprijs, en de CO₂-besparing die ze opleveren. Het bleek ook mogelijk

een kostenneutrale set samen te stellen die 3 miljoen ton CO₂ bespaart zonder een beroep te doen op subsidies. Ten slotte werd er een visionair scenario uitgestippeld met 2050 als tijdshorizon. Samengevat kunnen we stellen dat het technisch mogelijk is om klimaatneutraal te worden, op voorwaarde dat alle sectoren inspanningen leveren.

De provincie kiest er dan ook voor om de ambitie van klimaatneutraliteit te behouden. In 2011 werd het **Limburgs Klimaatparlement** opgericht. Het parlement bestaat uit de grote sectorfederaties, het middenveld en de Limburgse ETS-bedrijven (die onder de European Trading System vallen) en schiet in 2012 in actie. De leden van het parlement kiezen minstens één actie uit om binnen hun organisatie of bedrijf uit te werken. Deze acties zullen een zichtbare vooruitgang teweegbrengen. Op deze manier ontplooit Limburg een ambitieus klimaatbeleid naar bedrijven, gemeenten, de Limburgers en de eigen diensten. De provincie speelt de rol van de regisseur, die belangrijke spelers samenbrengt, maar zelf ook initiatieven neemt. De hieronder vermelde organisaties en initiatieven spelen een belangrijke rol bij de uitvoering van de Limburgse klimaatambities.

Het **Cleantechplatform.be** is een samenwerking tussen U Hasselt, POM Limburg en de provincie Limburg. Het wordt de draaischijf voor de inhoudelijke uitwerking van "Limburg gaat klimaatneutraal". Binnen dit platform leveren de 11 **do-tanks** (duurzaam bouwen, duurzame energie, natuur, landbouw, biomassa, ondergrond valorisatie, materialen, mobiliteit, logistiek, ETS-bedrijven, bedrijventerreinen) projectideeën aan, die gedragen zijn door experts, sectoren en bedrijven. Deze ideeën worden door de nieuwe **I-Cleantech Antenne Limburg** getoetst op hun haalbaarheid. De oprichting van deze Antenne, in de schoot van I-Cleantech Vlaanderen, zal een boost geven aan de uitwerking van cleantechprojecten in Limburg. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het mee opzetten van warmtenetten, wijkgerichte renovatieprojecten, de versnelde introductie van elektrische voertuigen en de matching tussen vraag en aanbod op het vlak van hernieuwbare energie. In 2012 gaat ook het **Limburgs Klimaatfonds CVBA** van start. Dit fonds wordt opgericht door LRM, NUHMA en LIMCOOP en zal Limburgers de kans geven om financieel te participeren in Limburgse klimaatprojecten.

Het **Steunpunt Duurzaam Bouwen Limburg** (Dubolimburg) is inhoudelijk verantwoordelijk voor de do-tank duurzaam bouwen en heeft een aanbod voor architecten, aannemers, installateurs, gemeenten en Limburgers. In 2012 wordt Dubolimburg een vzw met de provincie Limburg, het Centrum Duurzaam Bouwen, de Bond Beter Leefmilieu en Infrac als stichtende leden. Deze partners zullen de gemeenten ondersteunen bij de uitwerking van **gemeentelijke klimaatplannen**. De opmaak en de uitvoering van deze plannen passen binnen de "Convenant of Mayors" én de ambitie "Limburg gaat klimaatneutraal".

In 2012 start de provincie een **verwarmingscampagne**, in samenwerking met onder meer Dubolimburg, Infrac, Bouwunie Limburg en de Confederatie Bouw Limburg. Uit de

klimaatstudie bleek immers dat veel Limburgers verwarmen met een oude stookolieketel. De campagne wil Limburgers dan ook wijzen op het belang van energiezuinig verwarmen en hen wegwijs maken in de premies en subsidies. Omdat particulieren nood blijven hebben aan informatie over vroegere campagnes zoals 'Limburg isoleert' en 'Elke dag ZONdag', worden ze opgenomen in een permanent aanbod.

Samen met Limburg.net zetten we in 2012 een **campagne over zwerfvuil** op. Deze campagne zal de Limburger aanspreken op de voordelen van een propere leefomgeving, zoals het gevoel van netheid, respect voor de medemens en minder ergernis. De campagne vertrekt van een bestaand draagvlak en zal de problematiek op een positieve manier benaderen. We krijgen hiervoor de medewerking van de parketten en politiediensten.

In 2012 komt het "**Charter milieu en duurzaam ondernemen Limburg**" op kruissnelheid. Dit initiatief loopt in samenwerking met de VOKA-Kamer van Koophandel Limburg en zet Limburgse bedrijven aan tot een actief milieu- en duurzaamheidsbeleid. Het charter telt mee in de beoordeling van de Vlaamse ecologiepremie en biedt Limburgse bedrijven een extra troef. We gaan in 2012 opnieuw op zoek naar een twintigtal bedrijven die het charter willen bekomen.

De resultaten van de laatste fase **milieugezondheidsenquête** (10 gemeenten in Zuid-Limburg) worden bekend gemaakt in 2012. Tegelijkertijd wordt een vergelijking gemaakt met de andere streken waar de enquête de afgelopen 3 jaar werd georganiseerd. Op die manier krijgen we een globaal beeld van de gezondheidstoestand en hinderbeleving in heel Limburg.

1.1.2. **Natuur- en milieueducatie: aanleren en vormen (OD)**

Limnet stimuleert de natuur- en milieueducatieve (NME) werking in de provincie. Het project **Milieuzorg Op School** (MOS) begeleidt scholen die aan interne milieuzorg doen en stimuleert hen om kwaliteitslogo's te halen. Hiervoor worden twee nieuwe instrumenten ontwikkeld: een opleiding voor lokale verenigingen en een subsidie voor scholen om klimaatacties op te zetten. Het documentatiecentrum wordt nog meer gericht op het ondersteunen van scholen.

Binnen de eigen NME-werking wordt **Educatie Duurzame Ontwikkeling** (EDO) geïmplementeerd. Daarnaast wordt het begrip EDO verder geïntroduceerd bij de scholen. Met natuurcentra worden **samenwerkingsovereenkomsten** afgesloten in het kader van provinciale subsidies. Het project **educatief Natuurbeheer** van Natuurpunt vzw wordt ondersteund en opgevolgd.

De educatieve werking in **Nieuwenhoven** en **De Wissen** wordt voortgezet en de **educatieve gidsen** worden actief ondersteund. Het Provinciaal Natuurcentrum werkt mee aan het

LIFE+ project De Wijers en aan het Interreg IV C project FACTS, waarbij in EU-verband besproken wordt op welke manier we ons kunnen voorbereiden op de gevolgen van de klimaatverandering. In het kader van het Interreg IV project Kempenbroek wordt de educatieve werking verder uitgebouwd.

In 2012 loopt het pilotproject “Spelen en ravotten in groen Limburg” verder, dat kinderen opnieuw binding moet geven met de natuur in hun eigen buurt. De jeugddienst en het provinciaal natuurcentrum zullen samen met andere partners de Limburgse speelruimten in kaart brengen en nieuwe speelvormen ontwikkelen. In Bilzen, Genk, Hechtel-Eksel en Riemst worden concrete projecten gestart, die de theorie in de praktijk omzetten.

1.2. Minimaal behouden en waar mogelijk versterken van de Limburgse biodiversiteit met name natuur, planten, dieren en landschappen (SD)

1.2.1. Het behoud en beheren van natuur, bos en landschap ondersteunen en het Limburgs netwerk van natuurgebieden en natuurverbindingen verder uitbouwen (OD)

Als partner van de “United Nations decade on Biodiversity” zal de provincie inspanningen leveren om de Vlaamse en Europese verplichtingen te verwezenlijken.

Het Provinciaal Natuurcentrum leidt de do-tank Natuur in het kader van “Limburg gaat klimaatneutraal”. In deze do-tank wordt gekeken hoe de natuur een bondgenoot kan zijn in de strijd tegen de stijgende CO₂-concentraties.

Ook de werking van de **Limburgse Bosgroepen** is hierbij belangrijk. Bossen zijn immers kampioenen in CO₂-opname. Willen we de CO₂-opslag verhogen, dan moeten we zorgen voor goed beheerde bossen. De subsidie voor Limburgse gemeenten voor de aanleg van **bosexploitatiewegen** past binnen dit kader.

De provincie zet een samenwerking op met de **Agro-beheersgroepen** om een winwinsituatie te creëren voor landbouw, landschap en natuur. Hierbij voorzien we een koppeling met het LIFE+ project “Towards an Eco-energetic landscape” dat in aanvraag is. De doelstelling is om de Limburgse houtkanten op een rendabele manier te valoriseren vanuit een ecologisch beheer.

We mogen niet vergeten dat de Limburgse biodiversiteit door de klimaatsveranderingen onder druk komt te staan. Als provincie willen we onze biodiversiteit dan ook versterken door bijvoorbeeld de **verbetering van natuurkernen** in Bokrijk en Nieuwenho-

ven. Voor de bossen worden **bosbeheerplannen** opgesteld. Via subsidies ondersteunt de provincie natuurverenigingen bij het verwerven en beheren van natuurterreinen. Ook de Regionale Landschappen krijgen steun bij het versterken van onze biodiversiteit. Uiteraard vereisen sommige soorten een specifieke aanpak. Via biodiversiteitsprojecten en **ondersteuningsovereenkomsten** komen we hieraan tegemoet.

Als provincie investeren we in het verwezenlijken van **provinciale natuurverbindingen**. Officiële **procedures** voor de realisatie van de gestarte natuurverbindingen worden verder doorlopen. Via projectsubsidies ondersteunen we de **regionale landschappen** bij concrete realisaties op het terrein. Zo kan de provincie haar rol als regisseur van het buitengebied voluit spelen.

1.2.2. **Vinger aan de pols: monitoring van de Limburgse biodiversiteit (OD)**

Nog te veel mensen zijn zich niet bewust van het belang van de biodiversiteit. Daar willen we als provincie iets aan doen. In 2012 willen we een extra inspanning leveren om de vele informatie laagdrempelig beschikbaar te stellen. Denken we aan de inrichting van het **veldstudiecentrum** in het nieuwe Groene Huis en de uitvoering van **COMOLA** (communicatie en monitoring Limburgse soorten). In deze communicatie worden ook eco-systeemdiensten zichtbaar gemaakt.

Om de interne en externe afstemming bij concrete biodiversiteitsacties te verbeteren, richten we in het Provinciaal Natuurcentrum een **Provinciaal Steunpunt Biodiversiteit** op, dat voor een optimale coördinatie zal zorgen.

1.3. **Het provinciebestuur geeft zelf het goede voorbeeld in milieu- en natuurbewust handelen (SD)**

De provincie heeft de bevoegdheid om **natuurvergunningen** af te leveren aan openbare besturen en te oordelen over beroepen die door particulieren zijn ingesteld. Zo kunnen we natuurlijke vegetaties en kleine landschapselementen beschermen.

De provincie beslist over **milieuvergunningen** klasse 1 en over de beroepen voor inrichtingen klasse 2. Voor de advisering wordt er een beroep gedaan op de provinciale milieuvergunningcommissie. De provincie steunt het idee van de Vlaamse overheid om een unieke omgevingsvergunning te creëren op voorwaarde dat de expertise die bij de provincies aanwezig is, ook in de toekomst benut wordt. Ook de positie van de provincie moet gevrijwaard worden en er moeten een duidelijke bevoegdheidsverdeling en heldere procedures in het verschiet liggen.

In het kader van “Limburg gaat klimaatneutraal” is de provinciale voorbeeld-functie erg belangrijk. Zo worden er **zonnepanelen** geplaatst op het provinciehuis en in Bokrijk. De provincie zal ook elektrische auto’s opnemen in haar wagenpark. Uiteraard zet de provincie haar eigen bossen maximaal in voor CO₂-opslag.

Aan alle provinciale beleidsdomeinen is gevraagd om minstens één actie met betrekking tot “Limburg gaat klimaatneutraal” op te nemen in hun beleidsverklaring. Zo kunnen we onze ambitie in de hele werking inbedden. Door de uitvoering van deze acties zal de hele provincie in 2012 zichtbare stappen vooruit zetten.

1.3.1. De provincie beheert haar provinciaal domein Nieuwenhoven en haar parken volgens de Vlaamse beheerlijnen van het Harmonisch Park- en Groenbeheer (OD)

De provincie plant in 2012 investeringen in de speeltuin en blijft investeren in de algeme-ne wegen- en padenstructuur van het domein.

1.4. Verder uitbouwen van een provinciaal integraal water-beheer (SD)

1.4.1. Ruimte voor water creëren om wateroverlast te beperken en biodiversiteit meer kansen te geven (OD)

Klimaatmodellen geven aan dat de kans op wateroverlast groter wordt. De provincie Limburg voert een continu beleid om deze overlast te beheersen. Brongerichte maatregelen hebben als doel het water plaatselijk vast te houden door hergebruik en infiltratie.

De provincie zoekt de synergie tussen het natuur- en waterbeheer en laat **studies** voor een goed waterlopenbeheer uitvoeren. Binnen deze aanpak passen de **aankoop en verkoop van onbeheerde beddingen en van grond langs onbevaarbare waterlopen**.

In **verstedelijkte gebieden en dorpskernen** krijgen onze waterlopen te weinig ruimte. Ze worden door te kleine overwelvingen en buizen geleid. De provincie pakt deze pro-blematiek op een geïntegreerde manier aan: de knelpunten voor een heel dorp, wijk of stadskern worden bestudeerd en opgelost. Na het beëindigen van de laatste uitvoeringsfase van de doortocht van de Demer in Bilzen eind 2011, werken we samen met de gemeente Diepenbeek aan de Dautenbeek en met de gemeente Riemst aan de Molenbeek in Membruggen. De Beek in Vrerem-Nerem werd al opengelegd. Nu komt ook de doortocht van de Ezelsbeek in Rutten aan de beurt.

De provincie laat ook andere werken uitvoeren aan **onbevaarbare waterlopen van tweede categorie**. De structuur van heel wat Limburgse waterlopen is in de loop der jaren behoorlijk aangetast. Door opnieuw bochten in de beek te maken, afgetakte bochten weer aan te sluiten en beekprofielen te herstellen wil de provincie in 2012 natuurlijkere waterlopen creëren. De Langbroeksbeek in Maasmechelen wordt opnieuw watervoe-rend gemaakt. Ook het natuurproject aan de Kikbeek wordt afgewerkt.

Grotere **waterbouwkundige werken** worden over meerdere jaren gespreid. De hier-onder vermelde werken zijn in 2011 uitgevoerd, aangevat of in aanbesteding gebracht. De vooruitgang van de dossiers en de uitvoering hangt bij gecombineerd werken ook af van partners zoals Aquafin, Infrac of de gemeenten.

1. Wellen, wachtbekken Nutstraat: uitgevoerd.
2. Bilzen, doortocht Demer vak 4/5: uitgevoerd.
Gecombineerd dossier met de Stad Bilzen.
3. Halen, overstromingszone fase 1: uitgevoerd.
4. Millenbeek, collector: uitgevoerd.
Gecombineerd dossier met de gemeente Riemst en Aquafin en Infrac.
5. Rutten, doortocht (collector): in aanbesteding, uitvoering 2012.
Gecombineerd dossier met de Stad Tongeren en Aquafin.
6. Vrerem-Nerem, doortocht (collector): in uitvoering.
Gecombineerd dossier met de Stad Tongeren en Aquafin.

De volgende projecten zijn gestart in 2011 (met grondinnemingsplannen, ontwerp of bestek) en zullen aangevat worden in 2012 of 2013:

1. Itterbeek, vismigratieknelpunten Galdermansmolen en Keyaertmolen: grondverwervingen 2011/2012; uitvoering 2012/2013. Gecombineerd dossier met de watering het Grootbroek.
2. Gingelom, wachtbekken Boenenbeek: grondverwervingen 2011/2012; aanbesteding 2012.
3. Ham, verlegging Maasbeek: grondverwervingen 2011/2012; uitvoering 2012/2013.
4. Bree Opitter, Itterbeek Molen vismigratie Molenstraat: grondverwervingen 2011/2012; uitvoering 2012/2013. Gecombineerd dossier met Infrac.
5. Borgloon, overstromingszone op de Herk in Hoenshoven: fase 1 plannen voltooid in 2011/2012; uitvoering 2012/2013.
6. Bilzen, Motmolen Vispassage: grondverwerving en aanbesteding 2012, uitvoering 2012/2013.
7. Hoepertingen, Golmeerzouwbeek overstromingszone: grondverwervingen 2012, uitvoering 2012/2013.
8. Halen, overstromingszone: fase 2 grondverwerving 2011/2012; uitvoering 2012/2013.

9. Bilzen, doortocht Demer, vak 1A:
aanleg overstroomingszone stroomopwaarts Bilzen; uitvoering 2012/2013.
10. Riemst, herinrichting van de Molenbeek in Membruggen, vak 1 doortocht Membruggen:
ontwerp en plannen 2011/2012 – 2012/2013.
Gecombineerd dossier met Riemst, Aquafin en Infrac.
11. Riemst, herinrichting van de Molenbeek in Membruggen, vak 2 stroomafwaarts van
Membruggen: uitvoering 2012/2013.
12. Hasselt en Zonhoven, verlegging Slangbeek: uitvoering 2012/2013.
Gecombineerd dossier.
13. Maasmechelen, natuurproject Kikbeek fase 2: aanbesteding 2012, uitvoering 2012/2013.
14. Maasmechelen, herinrichting Langbroeksbeek: uitvoering 2012/2013.
15. Doortocht Dautenbeek: uitvoering 2012/2013.
16. Riemst, overstroomingszone Poststraat: 2012. Gecombineerd dossier
17. Wellen, overstroomingszone Kalverstraat: uitbreiding grondinnemingen in 2012.
18. Zonhoven, overstroomingszone Roosterbeek, Boddenveldweg: 2012.
Gecombineerd dossier
19. Herinrichting van de Noorbeek: 2012/2013. Gecombineerd dossier.

De logistieke ondersteuning van de **provinciale Visserijcommissie** en van Regionale Landschappen of Natuurpunt gebeurt via het opstellen van kleine ontwerpen.

1.4.2. Voor de onbevaarbare waterlopen een duurzaam waterlopenbeheer ontwikkelen (OD)

Waterlopen worden geregeld geruimd. Zo vermijden we dat ze dichtslibben en stroomopwaarts wateroverlast veroorzaken. De provincie besteedt bijzondere aandacht aan de natuur bij het uitvoeren van ruiming. De provincie ontwikkelt een **structureel handhavingsbeleid**.

Er wordt ook verder gewerkt aan de versterking van de (deel)bekkenstructuren. De opmaak van de tweede generatie **(deel)bekkenbeheerplannen** is in voorbereiding. Hierbij gaat ook veel aandacht naar de samenwerking met Nederland en Wallonië. Het Interregproject Aquadra krijgt in 2012 zijn beslag in een charter tussen de waterbeheerders in de grensgemeenten Voeren, Riemst en Tongeren.

In 2011 coördineert de provincie de **bestrijding van watergebonden exoten** zoals de bruine rat. Hiervoor zijn zes regionale comités opgericht. De populaties van de muskusrat blijken nog steeds onder controle te zijn.

De provincie voert samen met gemeenten **werken aan waterlopen** uit. De Lim-

burgse gemeenten zijn bevoegd voor het aanleggen van gemeentelijke rioleringen. Bij het aanleggen van een gescheiden rioleringsstelsel is het perfect mogelijk om het water uit de regenwaterleiding te infiltreren, te stockeren of vertraagd af te voeren. De provincie Limburg subsidieert deze kleinere bufferbekkens tot maximaal 20 %. De provincie ondersteunt ook waterwerken in **ruilverkavelingen**. Op dit ogenblik zijn een aantal wachtbekkens in Jesseren in uitvoering. Wateringen krijgen niet alleen subsidie, maar ook technische ondersteuning, bijvoorbeeld voor het ontwerpen voor vispassages of hermeanderingsprojecten. In 2011 werden twee knelpunten op de Itterbeek opgelost; in 2012 staan er nog enkele op stapel.

Het **Limburgs Steunpunt Land & Water** is actief in heel Zuid-Limburg. Een brongerichte en bovenlokale aanpak van **landerosie en overstromingen** staat voorop. Op deze manier kunnen Limburgse gemeenten advies krijgen bij de opmaak van erosiebestrijdingplannen en kleinschalige brongerichte projecten. Vanaf 1 november 2011 wordt bij het steunpunt een halftijdse personeelskracht extra ingezet. Een aantal gemeenten laten hun erosiecoördinatortaak over aan het steunpunt. In 2012 blijven we dus inzetten op het realiseren van erosiewerende projecten en beekranden.

De provincie zorgt voor het bijhouden van de **atlas van de waterlopen** en de **Vlaamse Hydrografische Atlas (VHA)**. De provincie speelt ook een rol bij het adviseren van de **watertoets**.

2. Onderwijs

Van leerkrachten wordt bij uitstek verwacht dat ze hun leerlingen de sleutels tot een lang en gelukkig leven meegeven. Dit houdt in dat ze **kinderen en jongeren een brede waaier aan leef- en leerervaringen aanbieden**, zodat zij de nodige kennis, vaardigheden en attitudes kunnen opdoen. Hoe gevarieerder en kwaliteitsvoller de hun leef- en leerervaringen, hoe meer kansen kinderen krijgen om zich te ontwikkelen. Ook voor de ouders is hier natuurlijk een belangrijke rol weggelegd. Helaas is niet elke ouder in de mogelijkheid om gevarieerde en kwaliteitsvolle leef- en leerervaringen aan te bieden. Het is de opdracht van het onderwijs om daar oog voor te hebben. Partnerships tussen enerzijds scholen en anderzijds bedrijven, welzijnorganisaties, en culturele organisaties kunnen de leef- en leeromgeving voor alle leerlingen verbreden en verrijken. De ontwikkeling van kinderen en jongeren is tenslotte de verantwoordelijkheid van de hele samenleving in haar geheel. Onderwijs is van iedereen!

Vanuit deze visie werkt het **Steunpunt Onderwijs** samen met het Limburgse onderwijs, haar provinciale zusterdiensten en alle andere partners die een bijdrage kunnen leveren aan het welbevinden en de ontwikkeling van de Limburgse kinderen en jongeren. Het Steunpunt vervult, ook op vraag van haar partners, een **aanvullende, ondersteunende en coördinerende taak**.

Intern hebben we het voorbije jaar een flinke stap voorwaarts gezet. De horizontale samenwerking tussen de verschillende diensten en afdelingen spreekt niet altijd vanzelf, maar ze loont wel. De **stroomlijning van het aanbod en de communicatie** in het educatief centrum en het Lim-O-zine wordt door het onderwijs en andere betrokken sectoren zeer gesmaakt. Ook inhoudelijk zijn de diensten steeds beter op elkaar afgestemd, waardoor ze elkaar versterken. De **Staten-Generaal Taal** en het gezamenlijk denkproces rond het **“Brede School”**-concept zijn daar mooie voorbeelden van. In 2012 gaan we verder op de ingeslagen weg.

Essentieel is het overleg met het platform onderwijs, de socio-economische part-

ners binnen de vzw LOOA, en de vele net- en sectoroverschrijdende werkgroepen.

Daarnaast geeft de provincie **projectsubsidies** aan het onderwijs, organisaties actief in de onderwijssector en lokale besturen. In 2011 werden **26 dossiers goedgekeurd** voor een totaal budget van 354 539 euro. Het Steunpunt zal deze projecten van nabij opvolgen en ervoor zorgen dat waardevolle elementen verder verspreid worden via persoonlijke contacten en een jaarlijks netwerkmoment. We zijn ervan overtuigd dat we een belangrijke bijdrage kunnen leveren door iedereen die betrokken is bij het onderwijs de kans te geven elkaar te inspireren en van elkaar te leren.

2.1 **Het Limburgse onderwijs, als potentieel belangrijkste hefboom voor sociale participatie van achtergestelde groepen, maximaal ondersteunen in zijn gelijkekansenbeleid.**

Het Steunpunt Onderwijs kiest resoluut voor **maximale ontwikkelingskansen voor alle kinderen en jongeren** en streeft naar een kwaliteitsvolle brede leef- en leeromgeving voor iedereen. Er gaat bijzondere aandacht uit naar leerlingen die kansen dreigen te missen of wier welzijn onder druk staat. De leefwereld van de kansarme jongeren en ouders staat centraal, alsook hun welzijn, talenten en kansen.

Alle jongeren hebben talenten. Ook zij die afhaken, spijbelen of moeilijker gedrag tonen omwille van hun persoonlijke situatie, een verkeerde studiekeuze of een specifieke schoolcontext. Samen met de onderwijs- en welzijnssector willen we in 2012 nagaan hoe we **jongeren in moeilijkheden beter kunnen begeleiden**, zodat ze hun talenten maximaal kunnen ontplooiën. We hopen alvast veel te leren uit de projecten die we in dit kader subsidiëren: 'project A' (een samenwerking tussen Pieter Simenon, St. Ferdinand en Arktos), 'spijbelcoach' (Hasselt) en 'weerbaarheidstraining' (Noord-Limburg).

Het **OKAN-platform** (OKAN staat voor **Onthaalklas Anderstalige Nieuwkomers**) is al vele jaren een **succesverhaal**. De 6 Limburgse OKAN-scholen versterken elkaars werking door op regelmatige basis te overleggen en jaarlijks een studiedag te organiseren. In 2012 gaan ze nog een stap verder. De warme overdracht van OKAN-leerlingen naar de vervolgschool staat centraal. Hoe kunnen we de juiste studiekeuze waarborgen en de bijzondere situatie van deze jongeren blijven opvolgen na het OKAN-jaar? Samen met LOP-Limburg en pedagogische begeleiding organiseert het platform een studiedag voor alle scholen secundair onderwijs die anderstalige nieuwkomers opvangen. Daarnaast wordt er op algemene vraag een netwerk opgericht voor basisscholen die OKAN organiseren.

Ruim 1/3 van de Limburgse basisscholen heeft de **driedaagse vorming "Welbevinden op school"** gevolgd. Een netwerk van deskundige vormingsorganisaties staat klaar om schoolteams, vanuit een gedeelde visie, te ondersteunen en structureel te versterken. In 2012 willen we dit netwerk sterker in beeld krijgen. Verder zullen we de WOS-werking waar nodig bijsturen. Daarvoor baseren we ons op de conclusies en aanbevelingen van het WOS-evaluatieonderzoek dat in januari 2012 wordt afgerond.

Naast beleidsgerichte vorming biedt "Welbevinden op school" ook al enkele jaren de door schoolteams **sterk gewaardeerde themagerichte vormingen en trainingen** over rouw en verdriet, pesten en seksueel misbruik bij kinderen. Daar komt dit jaar een nieuwe training bij over lichaamsbeleving, seksualiteit en relaties, en dit op vraag van en in samenwerking met de CLB.

Voor sommige jongeren vormt de kostprijs van het hoger onderwijs een belangrijke drempel. Het **Limburgs Studiefonds** geeft hen financiële steun door middel van renteloze studieleningen. Het aantal aanvragen bleef tot nu toe vrij beperkt. Daar willen we in 2012 verandering in brengen door de aanvraagprocedure te verhelderen, de doelgroep te verruimen en de communicatie gericht te voeren.

2.2 **Aan het Limburgs onderwijs, als belangrijke hefboom in de economische en socio-culturele ontwikkeling van onze provincie, maximale aandacht vragen en ondersteuning bieden voor talen, talenten, competenties en innovatie.**

2.2.1. **Talen**

De provincie wil dat elke Limburger volwaardig kan deelnemen aan de samenleving. Kennis van het Nederlands is daarbij onontbeerlijk. Veel Limburgers spreken weliswaar Nederlands, maar missen toch kansen of blijven noodgedwongen aan de kant staan omdat hun taal niet rijk genoeg is. Taal en participatie zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Echt deelnemen aan de samenleving vergt een ruime kennis van het Nederlands. Anderzijds krijg je een taal pas echt onder de knie door voluit deel te nemen aan de samenleving. **Taal is van iedereen!**

Vanuit deze visie zal de provincie met diverse partners overleggen om in Limburg **kansen te creëren om al doende Nederlands te leren**. De partners in kwestie zijn uiteraard de anderstalige Limburgers, maar ook de gemeentes, het onderwijs, Kind & Gezin, het Huis van het Nederlands en de vrijetijds-, werknemers- en werkgeversorganisaties. Op

20 oktober organiseerden we de eerste **Staten-Generaal** en in het voorjaar van 2012 vragen we alle partners om een **concreet engagement** aan te gaan.

Door de **unieke ligging van Limburg in de Euregio Maas-Rijn** heeft elke Limburger baat bij een **goede kennis van het Duits en het Frans**. Daarom werkt het **Interregproject Linguacluster** ook in 2012 grensoverschrijdend samen aan de verbetering van de kennis van het Duits, Frans en Nederlands. Dat gebeurt onder meer via klasuitwisselingen, stages en culturele of sportieve activiteiten extra muros. Nieuw is het online talenplein. Hier kun je niet alleen je talenkennis bijschaven, maar ook kennismaken met de andere culturen van onze Euregio. Het systeem is speels opgevat en bevat meer dan 600 oefeningen per buurtaal, waaronder 100 multimediale cultuuroefeningen. Er wordt ook op een slimme manier feedback gegeven. Iedereen kan gratis zijn talenkennis testen en bijschaven of een heuse talencompetitie organiseren.

2.2.2. Talenten

Maximale ontplooiing van alle aanwezige talenten is niet alleen een basisrecht van elk individu, maar ook een must voor de verdere economische ontwikkeling van onze provincie en het behouden van onze welvaart. **Ons belangrijkste kapitaal zijn onze mensen.**

Dit is echter geen reden om het onderwijs te reduceren tot een voorbereiding op de inschakeling in de arbeidsmarkt. Uiteraard moeten de kennis, vaardigheden en attitudes die het onderwijs aanleert, aansluiten bij de samenleving. En de uitstroom van studenten moet wel degelijk afgestemd zijn op de arbeidsmarkt. Maar **uiteindelijk draait het onderwijs in de eerste plaats nog steeds om de leerlingen**. Alle jongeren moeten zich er thuis voelen en aangesproken worden op hun individuele talenten. Kinderen en jongeren moeten ervaren dat de hele samenleving met hen begaan is, niet alleen hun ouders. Ze moeten het gevoel hebben dat de samenleving op hen rekt en dat ze een waardevolle bijdrage kunnen leveren.

Actieve keuzebegeleiding is van cruciaal belang. Twee provinciale projecten ondersteunen leerkrachten, leerlingen en ouders bij dit proces. **Het project Horizontaal** biedt leerlingen honderd doe- en denkactiviteiten, verdeeld over 10 kennisdomeinen. Dankzij deze activiteiten leren ze zichzelf beter kennen en kunnen ze beter inschatten bij welke domeinen hun interesses en talenten aansluiten. **Ontdek Techniektalent** geeft ruim 30 000 leerlingen uit het basisonderwijs de kans te proeven van techniek en technologie. Daardoor zullen kinderen hun eventuele aanleg voor techniek zo vroeg mogelijk kunnen ontdekken. Beide projecten worden in 2012 verder geïmplementeerd.

Het belang van **samenwerking tussen scholen en werkgevers** kan niet genoeg benadrukt worden. Het onderwijs en het bedrijfsleven moeten er immers samen voor

zorgen dat de opleidingen de gevraagde kwaliteit bieden en aansluiten bij de verwachtingen en ontwikkelingen van de arbeidsmarkt. Het gaat om een gedeelde verantwoordelijkheid. Een **kwaliteitsvolle stagebegeleiding** is van groot belang. Het EFRO-project Uni-Form heeft in samenwerking met het onderwijs en de zorgsector uniforme stagedocumenten ontworpen en ingevoerd. Dit jaar gaan we nog een stap verder en werken we samen rond **kwaliteitsvol mentorschap**. We willen de materialen en de knowhow die dit project opleverde, ook gebruiken in anderen sectoren. In eerste instantie denken we aan de richtingen handel en logistiek.

Vanaf dit schooljaar neemt het Steunpunt Onderwijs het **voorzitterschap van het ROP** (Regionaal Overleg Platform) **Leren en Werken** waar. Het ROP zal bijkomende initiatieven nemen om alle jongeren uit de deeltijdse leersystemen in Limburg een zinvol voltijds engagement te bieden. Hierdoor kunnen we de jongeren optimaal voorbereiden op het behalen van volwaardige kwalificaties en een passende job.

2.2.3. Provinciaal Educatief Centrum

In het Provinciaal Educatief Centrum kan iedereen **educatieve materialen en methodieken ontlenen**. We geven ook informatie en begeleiding bij het gebruik. Je vindt er boeiend les- en spel materiaal en interessante methodieken die lessen, vormingen of overlegmomenten extra kruiden. Inhoudelijk ligt de focus op opvoedingsondersteuning, welbevinden van kinderen en jongeren, Nederlands voor anderstaligen, taalstimulering, interculturalisering, wereldburgerschap en gezondheid. Vorig jaar hebben we stevig ingezet op het invoeren van de materialen van het Educatief Centrum in het Provinciaal bibliotheekstelsysteem. Zodra dit volledig afgerond is, zal het aanbod van het educatief centrum **online raadpleegbaar** zijn. **Ook de dienstverlening wordt gedigitaliseerd**, waardoor een gebruiker van thuis uit of van op het werk materialen kan reserveren, verlengen, etc. Het educatief centrum zal ook gebruik maken van digitale media. Zo kan iedereen vanaf vandaag de nieuwe aankopen bekijken, een virtuele rondleiding doorheen het centrum krijgen, berichten nalaten of gewoon vragen stellen aan de medewerkers.

2.3. Het Limburgse onderwijsaanbod optimaliseren in functie van maatschappelijke noden en ontwikkelingen, enerzijds door als provincie zelf een kwaliteitsvol aanbod te verzorgen, anderzijds door afstemming en samenwerking met onze partners te verzorgen

Het groenboek heeft heel wat onrust gezaaid, maar uiteindelijk is het provinciaal onderwijs versterkt uit de strijd gekomen. De solidariteit was nooit zo duidelijk zichtbaar en de vraag naar verantwoording heeft een mooie aanzet gegeven voor een duidelijkere profilering. **Provinciaal Onderwijs Vlaanderen (POV)** is gestart met de voorbereidingen van een **visieproces** voor het provinciaal onderwijs. Hiermee wil men **vorm geven aan een sterke identiteit** voor het provinciaal onderwijs én ambities formuleren voor de toekomst. Ook het Provinciaal Onderwijs Limburg initieert dit schooljaar een regionaal missie- en visieproces in samenwerking met het POV.

2.3.1. Leerplichtonderwijs

Op 1 september waren er opnieuw iets meer leerlingen dan vorig schooljaar in het provinciaal basisonderwijs in **Voeren**. 136 leerlingen volgen er kleuteronderwijs en 234 lager onderwijs.

In de **Scholengemeenschap van het Provinciaal en Stedelijk Onderwijs Limburg (SG PSOL)** zijn er in de 10 provinciale scholen en 3 gemeentelijke/stedelijke scholen dit schooljaar 5966 leerlingen gestart. Hiervan volgen 142 leerlingen deeltijds onderwijs, 193 leerlingen buitengewoon onderwijs en 64 leerlingen OKAN-onderwijs.

De inschrijvingen voor het schooljaar 2011-2012 tonen aan dat het **kunstonderwijs, HBO5-verpleegkunde, de opleidingen landbouw en de Se-n-Se handelopleidingen** het zeer goed blijven doen. De “harde” nijverheidstechnische opleidingen vertonen een dalende trend.

In de **Provinciale Handelsschool Hasselt** kunnen de leerlingen sinds dit schooljaar na de schooluren kiezen uit een **extra taalinitiatie** Spaans, Italiaans en zakelijk Turks. De lessen worden gegeven door leerkrachten van het PCVO Moderne Talen Hasselt.

2.3.2. PCLB

Uit een vergelijkende studie blijkt dat ons PCLB significant sterk scoort inzake **participatie en betrokkenheid van de leerlingen en de ouders** bij de begeleiding (zie algemeen cijfer rapport inspectie). Ook uit ons eigen tevredenheidsonderzoek blijkt dit een duidelijke

sterkte van het centrum. We willen in het nieuwe schooljaar op dit elan verder werken. Een belangrijke piste is de **vorming “Oplossingsgericht Werken”** die focust op de sterktes en talenten van gezinnen en jongeren. Een grote groep van de personeelsequipe neemt hieraan deel.

2.3.3. Volwassenenonderwijs

De kracht van het volwassenenonderwijs ligt in de **diversiteit van het opleidingsaanbod met een grote sociale relevantie**: het toenemend belang van levenslang en levensbreed leren in de huidige maatschappelijke evolutie.

Diverse opleidingen in PCVO Handel en PCVO Maastrand hebben het potentieel om uit te groeien tot goede HBO5-opleidingen. Daarom zullen deze centra dit schooljaar verder werken aan hun omvormingsdossiers. Deze opleidingen leiden finaal tot het officieel erkende diploma van “gegradueerde”: zowel werkgevers als andere onderwijsinstellingen zullen de waarde van dit studietraject duidelijk kunnen situeren.

2.3.4. Hoger onderwijs

De commissie onderwijs in het Vlaams Parlement en de Vlaamse Regering hebben principieel beslist om de **academische opleidingen van de hogescholen te integreren in de universiteiten**. Voor de Provinciale Hogeschool Limburg gaat het om de opleidingen architectuur, interieur architectuur en kinesitherapie. De kunstopleidingen gaan niet over naar de universiteit, maar komen terecht in een nieuwe ‘School of Arts’ onder gemeenschappelijk bestuur van de universiteit en de hogeschool. Aangezien in Limburg de hogere kunstopleidingen van PHL en Khlim reeds sinds vorig jaar zijn samengevoegd in de MAD faculty, zal de Limburgse School of Arts een samenwerkingsverband vormen tussen vier partners: de PHL, Khlim, UH en KUL.

De Vlaamse Regering heeft nu een **tijdspad** uitgestippeld voor voor de integratie van de academische opleidingen in de universiteiten. Vanaf academiejaar 2013-2014 zullen onze opleidingen architectuur, interieur architectuur en kinesitherapie georganiseerd worden door de Universiteit Hasselt. Maar eerst moeten de Vlaamse regering en het Vlaams parlement besluiten en decreten nemen die de overgang van het personeel, de organisatie, het patrimonium en de financiering van deze operatie regelen. Voor onze hogeschool is het **van belang dat de rechten van het personeel en de kwaliteit van onze opleidingen gewaarborgd blijven**. We willen ervoor zorgen dat deze kwalitatieve opleidingen in de toekomst in onze provincie verankerd kunnen blijven.

De loskoppeling van de academische opleidingen uit de hogeschool, betekent dat

het aantal opleidingen, studenten en personeel in de PHL sterk zullen verminderen. De hogeschool zal dan nog uitsluitend de professionele bachelors organiseren en bestuurlijk betrokken zijn bij de 'school of arts'. Dit biedt ons de kans om de **hogeschool te profileren naar de professioneel gerichte opleidingen en het praktijkgericht onderzoek**. Om opnieuw voldoende schaalgrootte te krijgen, zoeken we in eerste instantie naar een verregaande samenwerking met de XIOS Hogeschool Limburg en voor enkele opleidingen ook met de Khlim.

2.3.5. Investerings

De provincie Limburg blijft investeren in haar **provinciale onderwijsinstellingen**.

In 2011 werd gestart met de nieuwbouw (2,5 mio €) voor het individueel Onderwijs (ION) in Lommel, de uitbreiding van de bouwhal (1,5 mio €) in Lommel en de bouw van een sporthal (2,5 mio €) in Voeren. Deze projecten zetten hun uitvoeringstraject voort in 2012. Ook de uitbreiding (0,3 mio €) van de campus Diepenbeek met een magazijn wordt in 2012 voltooid.

Voor de Kunsthumaniora Hasselt werd in 2011 een nieuwbouw in gebruik genomen. Het ontwerp voor de volgende uitbreidingsfase van de Kunsthumaniora Hasselt (10 mio €) zal aanbestedingsklaar zijn in 2012. Dit project maakt deel uit van het project versnelde infrastructuur voor het onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, genaamd DBFM Onderwijs (Design, Build, Finance en Maintenance).

Duurzaamheid is een belangrijk criterium, zowel wat nieuwbouw betreft als renovatie- en onderhoudswerken. Op het nieuwe gebouw voor ION worden zonnepanelen geplaatst. In PSS Diepenbeek vervangen we de luchtverhitters in de werkplaatsen door stralingspanelen. Bij de ketelhuisvervanging zullen we blok A koppelen aan een kleine WKK-installatie (warmtekrachtkoppeling) en een condenserende gasketel. In PSS Voeren komen er condenserende stookolieketels, eventueel met een kleine WKK. In PIBO Tongeren kiezen we voor een condenserende gasketel. In Provil Lommel blijven we investeren in "relighting" (energiezuinigere verlichting) en breiden we het aantal zonnepanelen. Op de campus Diepenbeek komt er isolatie van de plafonds van het C- gebouw. In PCVO Handel en op de campus Voeren worden een aantal ramen duurzaam vervangen.

We willen ook het **gebruik van de provinciale onderwijsinfrastructuur optimaliseren**. De verhuis van de Provinciale Middenschool van de Handelsschool en het Provinciaal Centrum voor Moderne Talen wordt de grootste uitdaging. Het werk moet klaar zijn voor 1 september 2012.

Tabel 1: leerlingen in het provinciale leerplichtonderwijs

SCHOOLJAAR	06/07	07/08	08/09	09/10	10/11	11/12
	Feb-07	Feb-08	FSep-08	Sep-09	Sep-10	Sep-11

KLEUTER- EN LAGER ONDERWIJS

Prov. Kleuterschool	75	68	73	117	119	125
Voeren Hoeneveldje						
Moelingen	39	36	45			
Martensvoeren	12	16	16	12	9	11
Prov. Lagere school Voeren	259	243	242	238	230	234
TOTAAL	385	363	376	367	358	370

SECUNDAIR ONDERWIJS

PSS Voeren	292	322	322	326	321	333
PSS Kunst	609	653	657	680	711	721
PSS Verpleegkunde	352	450	441	490	503	555
PIBO Tongeren	276	290	285	283	295	295
PROVIL Lommel	699	717	745	723	710	630
PROVIL Lommel DBSO	72	65	55	63	69	67
PROVIL-ION Lommel	98	97	105	105	104	102
PTS-Maasmechelen	282	245	276	262	259	267
PTS-DBSO-Maasmechelen	70	60	64	94	62	75
PTS-onthaalonderwijs-Maasmechelen	40	30	30	38	45	64
PMS Diepenbeek	335	325	340	309	312	333
PSS Diepenbeek	609	635	626	619	630	595
Prov. Handelsschool Hasselt	672	640	552	560	452	466
Middenschool van de Prov. Handelsschool Hasselt	128	130	135	130	120	116
TOTAAL	4 534	4 659	4 633	4 682	4 951	4 619

Tabel 2: Evolutie van de lestijdenpakketten volwassenenonderwijs.

	06/07	07/08	08/09	09/10	10/11	11/12
PCVO lerarenopleiding	19 261	Start				
Diepenbeek		LIMLO				
PCVO Maasland	42 651	42 620	42 559	42 300	42 783	
Maasmechelen						
PCVO Moderne Talen	52 398	51 249	51 104	50 652	51 362	
Hasselt						
PCVO Handel	13 890	15 104	15 084	15 084	15 509	
Hasselt						
PCVO Talen-Informatica	7 827	8 132	8 118	8 029	8 137	
Voeren						
TOTAAL	136 027	117 105	116 865	116 065	117 791	